

AZ UNITÁRIUS VALLÁS TÁRSADALMI ÉRTÉKE.

Nemrég az ideje annak, hogy súlyos alakban megújult az a régi kritika, hogy a protestantizmus nem más, mint rideg individuálizmus, mint tiszta ellenzék, amely nem tud termékeny társadalmi közösséget fenntartani.¹ Szabó Dezső ezt különösen magyar szempontból hangsúlyozza.²

Az ily kedvezőtlen kritikában magunkat is benne érezzük és benne éreznek a protestáns fogalomban a bírálók is, noha néha-néha más vonatkozásokban gyakran kifejejtettek belőle. Minket unitáriusokat a túlzó individuálizmus vádja nem egyszer ért; Pokoly, a jeles református történelíró egyenesen azt mondja: „A tiszta magyar unitárius egyház pedig a 16. és 17. században az uralkodó vallásos fölfogás miatt, inkább gyöngítette, mint erősítette a protestáns Erdélyt. (Erdélyi ref. egyh. tört. 114 l.) Ugyancsak ő mondja Dávid Ferenc unitárizmusáról, hogy az sokkal erősebb volt az ellenfél bírálatában, mint saját tanainak és intézményeinek a kiépítésében.

Ha általában tehát a protestantizmust a rideg individuálizmus vádja illeti, mi sem természetesebb, hogy a protestánsok protestánsai (Kannyaró találó kifejezése): az unitáriusok ugyancsak kikapják részüket ezen vádból. S különösen ha úgy nézzük a szociális értéket, hogy az unitáriusok kevesen vannak, mások meg többen, akkor mindjárt kész a kedvezőtlen ítélet.

Azonban valamely szellemi irányzat megítélésénél nem az a fontos, hogy egy időben mekkora közösséget tart hatalma alatt, hanem az is, hogy mily eszközökkel, milyen erkölcsi kapcsolat tartja össze a közösség alkotó részeit. És főképpen pedig az, hogy az emberi társadalomra a fejlődés szempontjából tartalmaz-e ható és előmozdító eszméket? Ha csak a szám volna döntő itten, akkor a világháború alatt megdőlt nagy cári

¹ W. Ö. Hibbert Journal XI. k. 1. sz. 63–81 l., IX. k. 2. sz. 307–323.

² Szabó Dezső: Elsodort falu 2 k.

birodalom lett volna a világ egyik legnagyobb szociális intézménye. Ma már tisztán megtudjuk állapítani ezen példából, hogy a fegyverrel és babonával fönttartott nagy közösség csekély szociális értéket képviselt, mert magában hordozván a bomlás csiráit, az első nagyobb megrázkódásra összeomlott.

Valamely intézmény, vagy szervezet társadalmi értéke nem a benne foglalt egyedek nagy számától függ, hanem azon erkölcsi ideák és szellemi magaslattól, az igazság azon határozott vallásától, amely azt a szervezetet megalkotta. Az tagadhatatlan, hogy a protestantizmus és ennek körében az unitarizmus is első megjelenésében a világhatalmi törekvéseket még elvesztettnek nem hívő róm. kath. egyháznak volt az ellenzéke. De hiszen első megjelenésében ilyen volt a kereszténység is az azelőtti vallásos felfogásokkal szemben. A protestantizmust a katolikus egyház belső szervezete és a mellette álló világi hatalom ellenére a lelkekben jelentkező új vallásos és egyéb szellemi szükségletek hozták létre. Az unitarizmus is, mint ilyen szellemi vágy jelentkezett s hogy ma még intézményileg oly szegényesnek látszik, annak oka éppen abban rejlik, hogy az ember legfőbb társadalmi értékét: a fejlődés követelményét nem akarja a szervezet vaskalapja alá rejteni. Az igaz, hogy nagy dolgokat csak erős szervezetséggel lehet elérni, de idővel éppen a szervezetek a maguk aprólékos szabályaival, dogmaival megcsúfolják gyakran az eszmét, amelynek szolgálatában állanak. A reformáció a pápai és zsinati határozatok tekintélye helyébe állítja a biblia föltétlen tekintélyét, de azért megtart egy jó néhány bibliaellenes tant, mint a szentháromságot, az eredendő bűnt, a helyettes elégtétel- és az előre elrendelés tanát; az unitarizmus (ide értve a korai antitrinitáriusokat is) ezek ellen is küzdenek, mert a kimondott elvnek minden következményeit levonják. A nyers erő kicsiny körre szorítja őket, de azért folyton kell a világnak számolni ezen mozgalommal.

A reformált egyházakban föllépett azon törekvés, hogy szigorú hitrendszereket, dogmákat állítsanak fel, „szociálisnak” látszik. Még Kidd Beniám is azt mondja: „A dogmaellenes egyházak a legsoványabban aratnak, a tömeg mindinkább a dogmatikus egyházak felé tódul”.¹ Azonban a szigorú dogmauralom, a papiros pápizmus már a 17. században nagy ellent-

¹ Kidd. Társadalmi Evolucló 116. l.

mondást vált ki a Spener és Franke által alapított pietizmusban és újabb időben — a nagy egyházellenes mozgalmakban. Mi sem természetesebb ennél. Ha már otthagytuk az egyházat, amelynek tanai azért igazak, mert valaki azt mondja s az ő tekintélye alapján minden ellentmondás nélkül el kell fogadnom azt, akkor az új dogmatikusok abba a kényszerhelyzetbe jutottak, hogy a metafizikát kezdték csürni-csavarni, hogy állításaik beigazolhatók legyenek. Az emberi lélek e miatt a csontá avult spekulációk miatt kezdette elveszíteni az egyházakban való hitét. Egész nagy irodalom keletkezett, amely kegyetlenül nekirontott az egyháznak és már nem egy komoly tudós a keresztény egyház válságáról beszélt. Ezen nagy veszedelem okát oly kiváló tudósok, mint Harnack Rudolf és Paulsen abban látják, hogy az egyház nem tud, vagy nem akar a modern korrall lépést tartani.²

Ezen nézetek és körülmények adják meg az elégtételt és jogcímet arra, hogy az unitárius vallás társadalmi magas értékében bizonyosak legyünk. Nevezetesen azt az antiszociálisnak látszó tényt, hogy az unitarizmus nem alkotott örökérvényűnek nevezett dogmákat, hanem utat nyitott a fejlődés lehetőségének: ezt magas szociális értéknek kell, hogy felfogjuk. Minden vallás, midőn erre a névre méltó (amikor a mithosz és mágia köréből kilépett), bizonyos mértékben szociális értékű. Ez a szociális érték azonban annál nagyobb, minél több ethikai elemet tartalmaz az a vallás.

Lássuk már most közelebbről, hogy az unitarizmus mennyiben felel meg ezen kíváncsolomnak. Az első jellemző tétel ez: Az egyetlen egy Isten atya; atyja az egész emberiségnek. Jézus a legtokéletesebb ember, a legnagyobb próféta, ha úgy tetszik isteni ember, akiben az isteni lélek a leghathatósabbban működött.

Az ő tanításai a legragyogóbb igazságok, önfeláldozó példája a legnagyobb erkölcsi érték. A spekulatív tanok, dogmák az ember bűnbeeséséről, a megváltásról, helyettes elég tételről s más egyebekről teljesen hiányoznak, mint fölösleges, oda nem való járulékok. De ott van a nagy szó, a nagy ige ezek helyett: a szeretet, a felelősségérzet embertársainkkal szemben. S hogy az unitáriusok jellemző vallásos felfogásának még egy nagy igazságára rámutassak, ott van a régi érzéki formájától megfosztott halhatatlanság tana.

² V. ö. Hibbert Journal XII. k. 4. szám. 721—732. l.

Ebből a pár vázaltszerű tételből is látszik, hogy e vallás szerint az ember nem a pesszimista világ tönkre ment alakja, hanem Isten gyermeke, aki az üdvöt éppen Istentől nyert képességei által érheti el.

Az Isten atya; az emberek mind jóra hivatottak és egymásnak testvérei. Az egyes embernek s az összességnek is az a célja, hogy az Isten országa: a jó és igaz diadala megvalósulhasson a földön.

Azt, amit a szociálisták oly gyakran a szemébe vágnak a keresztény egyházaknak, hogy ahelyett, hogy a nagy nyomoron segítene, a tulvilági élet távoli reményével próbálja eloltani a szegények millióinak jogos reményeit: jogosan nem mondhatják ugyan a kereszténységről sem, de éppen vakság az unitárius egyházzól mondani ezt. Hiszen ez egyháznak csak a magyarok között van a többihez hasonló seervezete. Angliában és Amerikában még az egységes szervezkedés eszméjét is elvetették, hogy semmi se mutasson arra, mintha az egyház volna öncél s hogy annál szabadabban és biztosabban szolgálhassák az emberiség szent ügyét, az általános emberszeretet és a tudomány vívmányainak világitása mellett. A mi egyházi szervezetünk sem öncél. Nem a hívek vannak az egyházért, hanem az egyház a hívekért és az — igazságért. Nem az egyház minden módon való föntartása a cél, hanem az emberi lélek művelése, hogy azáltal egy tisztább és nemesebb társadalom létrejöhessen.

Sajátságos tünet, hogy a szociálisták, akik a mainál jobb és igazságosabb társadalmi berendezkedésre törekсенek, ezt a nagy társadalmi értéket nem akarják észrevenni. Sőt a legnagyobb rész egyoldalú buzgalmában annyira megy, hogy a vallást, csak mint tüneményt, sőt, hogy annál gyűlöletesebb legyen, mint a kapitalizmus legfőbb támogatóját tekinti s a jövő társadalma számára nem juttat szerepet a vallásnak. Egy nagyon szomorú és nagy részben az egyházak rovására irandó teher, hogy a nagy munkás mozgalmak ezen a világon minden vallásos befolyás nélkül, sőt legtöbbször azok ellenére folytak le. Itt kellett volna, hogy a dogmatikus egyházak „arassanak.” Attól tartok, hogy éppen a dogma vetése került itt aratás alá. T. i. szelet vetett és vihart aratott. Elfogúltsággal, fanatizmussal dolgozott és hasonló eredményeket ért el, csak hogy más irányban.

Az unitáriusokat ebben a tekintetben sem terheli felelősség. Egészen a legújabb időkig kemény harcot kellett vívniok fönmaradásukért az államhatalommal. A világon elterjedt szociálizmussal azonban az unitárizmus sem árul egy gyékényen. Nem is árulhat, mert a szociálista világnézet egészen más. Az a Marx történelmi materializmusán áll s ebből kifolyóan más az elve a társadalomra vonatkozólag is, mint a miénk. A szociálista államban az uralkodó elv a külső kényszer. Az egyén semmi, minden a társaság. Egy új középkor, melynek Marx a Szentpétere s a jelen szociálista vezérek a pápái. Az unitárizmus ezzel csakugyan ellentétben áll. E vallás az egyénen keresztül akarja a társadalmat megjavítani. Jók legyenek, azt kívánja és akkor maga a társadalmi szervezet is jó lesz. Az ember értékét, külön sajátos világát nem lehet feláldozni teljesen a nagy rendnek azért a kicsi kényelemért s néhány kalán lencséért, amit annak fejében hajlandó adni. Különbén most már elég gazdagok vagyunk arra, hogy ne csak Madách phalanster-jelenetéből és Aage Madelung Mentsch Péter cirkuszából ismerjük a szociálista államot, hanem a gyakorlati valóságból is. A Madách és Madelung szatirája mélyen eltörpül amellet a szatira mellet, amelyet a Lenin és Kun Béla uralma mutatott a valóságban.

Az állam, az a közület, amelyben élünk, lehet akár szociálista, demokrata, arisztokrata, vagy bármely elképzelhető más, most nem fontos, hogy milyen alapokon áll, hiszen mindenkinek meg vannak a szörnyű hibái, igazán fejlődő csak akkor lehet, ha értékes és benső kapoccsal önként összeműködő egyének sokaságából áll.

Az unitárius vallás eszményképe, a tudatos, szabad valláserkölcsi lény, a Schneller István kedvelt kifejezésével: a személyiség. Az ily emberben az egyéni szabadság nem akadály a más szabadságoknak, mert csak addig terjedhet, amíg hasonló személyiségek hasonló tulajdonaival nem jön összeütközésbe. Ezek a személyiségek kisugározzák magukból a jót és a rendőri társadalmat a jók társaságává változtatják.

Ha azonban azon eszményi társadalom, melyben tisztán az erkölcsiség uralkodik, messzi is van — és valóban most sokkal messzibb, mint hittük volna — az a vallásfelekezet, amely valláserkölcsi lényeket nevel, a jelen nem éppen tökéletes társadalmában hatalmas értéket képvisel. A mi egyházunk

értéke sokkalta több, mint arra a bevallottan odatartozók számából lehetne következtetni.

Különbén is kérdezzük meg a művelt emberek nagy számát vallásos fogalmaik felől, biztosan sokkal több unitáriust találunk, mint azt csak hinni is mernők. De vizsgáljuk meg a nagy tudósoknak, költőknek, nagy művészeknek gondolatvilágát s ezek között mily sokat találunk, akik a mi vallásos meggyőződésünknek osztályrészesei. Ismételve Sidney B. Snownak, az amerikai unitárius misszió felejthetetlen vezérének szavait: „vegyétek ki az angol és amerikai közélet, parlament és irodalomból az unitáriusokat és nagy úr fog maradni a helyükben.“ Ez pedig másképen azt jelenti, hogy az unitárius szabadelvűség, az unitárius hit az emberiség haladásában fontos tényező volt. Ezt itt a mi szűkebb hazarészünkben, a bérces Erdélyben is tapasztalhatjuk. Vegyétek ki az unitáriust Erdély történetéből és megfosszátok nemcsak egy nagy érdekességétől, hanem legnagyobb dicsőségétől az 1568. és 1571. évi törvények alkotásának világhíres nimbuszától. Hát az irodalom s a történelem mit veszítene vele? . . .

Amiért az unitáriusok oly régóta küzdenek: a lelkiismeret szabadsága ma már a világ nagy részében legalább elvileg el van fogadva. S ki merné kétségbe vonni ennek értékét, de hogyan is lehetne hirtelen megállapítani nagy, társadalmat átható erejét?! Így következett be az, hogy éppen az egyén felszabadulása, az individualizmus, az antiszociálisnak látszó folyamat lett egyik legnagyobb társadalmi érték.

Az unitarizmus tehát, minden elfogultság nélkül mondhatjuk, az emberi társadalom haladása szempontjából hatalmas értéket képvisel. Minthogy más mértékünk valamely szellemi mozgalom megítélésére nincsen, mint a relativ értékű összehasonlítás, azt mondhatjuk, annyit ér, mint e vallás hőseinek, íróinak és általában ezen mozgalomnak a társadalom tökéletesbülésére gyakorolt hatása. Ez pedig kétségen kívül nagy s így a kicsinynek látszó unitarizmus büszke lehet az eddig megfutott pályájára és jövő hivatására, mert amit eddig dicsőséggel és eredménnyel végzett a zivatáros és sokkal elfogultabb múltban, meg van minden remény arra, hogy újra nagy dicsőséggel, de teljesebb sikerrel fog hatni a tulságos nagy megértést és méltánylást ugyan nem mutató jelenben és amint hinni szeretnének — a békés, áldásos és tisztult jövőben.

BENCZÉDI PÁL.

VALLÁSI KÖZÖNY ÉS LELKIPÁSZTORI HIVATÁS.

(Az unitárius lelkész körnek 1922. okt. 28-ki közgyűlésén tartott felolvasás).

Mióta a józan ész elhagyta az ember világát s vele a béke és szeretet angyalai e tűzokádó, pusztulást és halált lehelő földről sírva menekültek: azóta a kiadott veszteséglis-tákkal ki nem mutatott, — mert ki nem mutatható — fölbecsül-hetetlen, mindennél több és nagyobb veszteséget szenvedett a lelkiélet. A viharos idők szülhettek nagyszerű harci erényeket, teremthettek új erkölcsöket, de ezek az erények és erkölcsök mindig az *ember* számlájára íródva, a lelkiélet mezején csak újabb terheket jelentettek. A nagy próba alatt amint lazult és gyengült az ellenállás a különböző frontokon, úgy indult meg ezzel egyidőben a lelkiélet frontján is az erők lassú, de szakadatlan fölbomlása. A belső arculat a külsőnek megfelelően egyre jobban torzult el, míg a kicserélődött értékekkel együtt kicserélték magát az embert. Egy viharszántott, tépelt zászló gyanánt áll most a lélek a régi, nemes erények romjai felett s mintha többé nem győzelmi jelvény, csak sötét gyászlobogó lenne az élet ravatala mellett. „Nem mentem el ravatalodhoz, mert nem akartalak látni meggyalázottságodban . . .” írja egy modern író halott barátjának a róla szóló nekrológiájában. Az író megengedheti magának egyéb költői szabadságon kívül azt a kiváltságot is, hogy ő ne menjen el. Nekünk azonban, kiket a gondviselés őrállókul hívott el, kik a költőivel rokon prófétai ihletből is kaptunk valamit, nekünk más a meggyőződésünk, más a megbízatásunk és vezérfényünk. Nekünk igenis mindnyájunknak el kell mennünk, ha kondul a lélek harangja és szólít az élet harsonája, hogy a ravatalok mellett a halál kapuinál is az élők Istenéről bizonyosságot tegyünk. Erre a meggyőződésre s az ebből kiinduló, mélyen átgondolt cselekvésre soha nagyobb szükség nem volt a lelkészi pályán, mint ebben a lelki meggyalázásokkal teljes időben, — De mikor a belső